

„EXALTAREA UNUI NAUFRAGIAT”. MARGINALII LA UN DICȚIONAR DE TERMENI CIORANIENI

Simona CONSTANTINOVICI

Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie
Western University of Timișoara, Faculty of Letters, History and Theology
Personal e-mail: simonadiana@hotmail.com

“EXALTATION OF A SHIPWRECKED”. ANNOTATIONS TO A DICTIONARY OF CIORANIAN TERMS

The entries in a *Dictionary of Cioranian* terms could highlight the dynamics of the lexicon, the semantic profile and text stylistics of an author who is known to have manifested himself with the same linguistic complexity, both in Romanian and in French. The syntagm exaltation of a shipwrecked, used by the philosopher, translates, in metaphorical regime, the whole functioning mechanism of his thinking. The aphoristic and philosophical discourse is welded around dominant figures of the language, such as semantic polarity, paradox or antinomy. The advantage of such a lexicographic work consists also in the creation of a network of significance, of a unique syntagmatic topos, in which, in plain view or in subsidiary, a whole universe of semantic contrasts is concentrated. In opposition to the expectations and the fragmentary style which is cultivated, on large spaces, by the philosopher, this stylistic variety exists within a paradoxical system of thinking.

Keywords: Cioran, lexicography, philosophy, dictionary, terms, semantics, polarity

La îndemnul profesorului Giovanni Rotiroti și a lui Ciprian Vălcan, în 2016, *Università degli Studi di Napoli "L'Orientale"* a lansat un proiect interuniversitar, de anvergură, *Progetto Cioran*, care și-a propus să reunească voci ale unor intelectuali de seamă din Europa, filosofi, lingviști, literați, mulți dintre ei, veritabili exegeți ai creației lui Emil Cioran. Printre activitățile incluse în acest proiect figurează și alcătuirea unui *Dicționar de termeni cioranieni*.

Având privilegiul de a coordona această lucrare lexicografică, dicționar care vizează lexicul fundamental utilizat de Emil Cioran, am citit și recitit, cu o curiozitate și cu o plăcere nedisimulate, textele filosofice și eseurile cioraniene scrise în limba română, înaintea exilului parizian, cuprinse în cele două volume editate, sub egida

Academiei Române, de către Marin Diaconu. Articolele de dicționar sunt alcătuite prin raportare la textele scrise în română, înainte de exilul parizian al filosofului: *Pe culmile disperării* (1934), *Cartea amăgirilor* (1936), *Schimbarea la față a României* (1936), *Lacrimi și sfinți* (1937), *Amurgul gândurilor* (1940). Acestea li se adaugă și paginile incluse în secțiunea *Îndreptar pătimăș* (1940-1944, 1991), cele de publicistică, manuscrisele și o parte din corespondență.

Prin modul în care Cioran asociază termenii, înțelegem că filosofia sa se încarcă exponențial din ceea ce am putea numi, cu un termen preluat din limbajul fizicii, *polaritate*. Într-o stilistică a contrastelor, a paradoxului, a ambivalențelor, se construiește, etapizat, o rețea de concepte perfect sudate. O demonstrează fiecare articol

de dicționar la care lucrăm, de ceva vreme, împreună cu o echipă formată din filosofi și lingviști români (Alexandru Foitoș, Monica Garoiu, Daniela Gheltofan, Ilinca Ilian, Simona Modreanu, Nadia Obrocea, Călin Popet, Gina Puică, Mihaela Enache Stănișor, Ciprian Șonea, Mugur Volos). Faptul acesta, al intuirii unui traseu semantic dominant, nu poate fi constatat de la început. Fragmentul ori decupajul frastic nu e, din acest punct de vedere, ofertant. Doar prin așezarea laolaltă a multitudinii de contexte, se poate extrage un profil al conceptului utilizat, un ritm al său, o dinamică a sensurilor vehiculate.

*

POLARITATE SEMANTICĂ. Discursul cioranian funcționează, așa cum se prefigurează în articolele sus-menționate dicționar, după legile unor câmpuri semantice duale. În acest context, polaritatea (< fr. *polarité*) se instaurează ca o „formă a contradicției, în care laturile contrare se exclud și totodată se condiționează reciproc”.¹ Polaritatea semantică, schimbarea, uneori imprezibilă, a tonalității conceptuale, trecerea lexemelor în regim antonimic, de la plus la minus, de la firesc la nefiresc, de la cald la rece, de la abstract la concret, de la frumos la urât, toată această oscilație între extreme, fără nevoia de a stabili terenul ori repertoriul semanticii duale, nu face decât să consolideze un fel de a gândi, de a fi în lume, în ultimă instanță, nu face decât să creeze un stil aparte, de care Cioran este perfect conștient, pe care-l certifică permanent, pe care nu-l reneagă.

Pliat pe această semantică, cu dublă aparență, fragilă și solidă, în același timp, a dezechilibrului și a echilibrului interior și formal, iscate din confruntarea extremelor, iată ce spune, în *Pe culmile disperării*, cu o claritate care nu lasă loc de echivoc: „Sunt *fericit* și *nefericit* (subl. n.) în același timp, încerc simultan *exaltarea* și *depresiunea*, mă domină *disperarea* și *voluptatea* în cea mai *contradictorică* dintre toate *armoniile* posibile”.² Fraza reunește trei dublete antonimice (*fericit-nefericit*, *exaltare-depresiune* și *disperare-voluptate*), chiar patru, dacă luăm în considerare și determinantul *contradictorică*, antepus sintagmei nominale „toate armoniile posibile”, în care *armonie* e termenul-pivot, situat în continuitatea seriei *fericit – exaltare – voluptate*. Fiecare dintre acești termeni poartă, într-un strat semantic ascuns, cumva paradoxal, și recuzita semantică a antonimului său. De aici, și imposibilitatea de a le trasa cu exactitate contururile. Forma lor se mulează pe circuitul expresiei în interiorul căreia activează. Putem vorbi de caracterul lor fluid ori de elasticitatea conceptelor dominante, în stare a configura o rețea semantică în discursul cioranian.

Lingvista Daniela Gheltofan, într-o analiză complexă, centrată pe un text literar postmodern, ajunge la concluzia că, pe lângă *elasticitate*, ca trăsătură a relației semantice de antonimie, putem aduce în discuție, în cazul discursului artistic (Cioran intrând, cu textele de tinerete, în această paradigmă) și o anumită *stratificare*, reperabilă

în cadrul dubletelor cu termeni polari: „Elasticitatea și stratificarea conceptului antonimic conduc la iradierea conceptuală a acestuia, prin atragerea unor concepte-satelit, ceea ce va însemna deopotrivă structurarea și descrierea variată a segmentului periferic conceptual, cât și crearea unor rețele conceptuale cu puncte nodale de tip antonimic sau binar”.³

Și tot ca o demonstrație a firii duale, contradictorii și exaltate, care arde și se mistuie plener, încercând să afle un echilibru în dinamica sensurilor care se atrag și se resping continuu, Cioran punctează: „Sunt o fiară cu un zâmbet grotesc, ce se adună în ea însăși până la iluzie și se dilată până la infinit, ce moare și ce crește în același timp, încântată între nimic și tot, exaltată între speranța nimicului și disperarea totului, crescută în parfumuri și otrăvuri, arsă de iubire și de ură, nimicită de lumini și de umbre”.⁴

Există în textele lui Emil Cioran o serie de vehicule conceptuale, de termeni care, prin constantă reluare, în regim antinomic, construiesc, la nivel semantic profund, discursul, trec de la un volum la altul, în „febra” atracției și respingerii. Sunt elemente ale fluidității stilistice, ale țesuturilor lingvistice prin care circulă sângele gândirii sale profunde. E, cum însuși filosoful punctează, zona unei imponderabilități de ordin lingvistic, „esență de vag nerost”. E permanenta situație a discursului într-o conceptualizare antonimică. Ce a fost spus, este negat, în imediata proximitate. Asistăm, totodată, și la o uimire generică, un fel de naivitate a textului care își devorează sensurile, în timp ce le țese, asemenea unui animal preistoric.

*

ESENȚĂ & ETERNITATE. Am ales două intrări ale dicționarului, reliefate prin conceptele de *esență* și *eternitate*, pentru demonstrarea succintă a capacității stilului cioranian de a se metamorfoza, în prelungirea relației de antonimie și în limitele impuse de semantica paradoxului. Concepte eminate filosofice, *esență* și *eternitate* coagulează în jurul lor predicății inedite, care, adesea, transgresează limbajul filosofic. Din acest punct de vedere, termenii *esență* și *eternitate* funcționează ca niște vehicule conceptuale. Nu doar frecvența cu care sunt folosite le angajează într-un astfel de traseu, dar mai ales fluxul sintagmatic, toată gama de alăturări contextuale cu care vin la pachet.

Spre exemplu, termenul *esență* are 151 de ocurențe și apare într-un asamblaj inedit de sintagme nominale, de tipul: *esență demonică*, *esență muzicală*, *esență irațională*, *esență religioasă*, *esență umană*, „*esență*” de *veșnicie*, „*esență*” de *timp*, *esență concretă și nemodificabilă*, *esență accesibilă viziunii*, *esență gotică și barbară*, *esență universală*, *esență proprie*, *esență istorică*, *esență germană/germanică*, *esență iudaică*, *esență supraistorică*, *esență supratemporală*, *esență spirituală*, *esență de vag nerost*, *esențe pure și imateriale*, *esențe absolute*, *lumea esențelor*, *dezgustul de esențe*, *blestemul esențelor*, *ruina esențelor*, *esențe de chin*, *esențe de vrăji*, *esențe dureroase* etc. În acest

angrenaj, termenul *esență* intră în convergență, dacă facem referire la materialul furnizat de dicționar, cu alte concepte dominante, precum: *absolut, eternitate, viață*.

Cu 258 de ocurențe, termenul *eternitate* apare, la rândul său, în gama inepuizabilă a unor sintagme nominale, de tipul: *eternitate luminoasă, sentimentul eternității vieții, sentimentul unei eternități senine, beție a eternității, aromă de eternitate, aripile eternității, eternitatea vieții, sferturi de eternitate, eternitatea fadă a istoriei, eternitate echivocă, eternitate senină, extazul unei eternități, experiența eternității, eternități de gheață, aripile eternității, umbrele eternității, icoana temporală a eternității, reporteri ai eternității, icoana temporală a eternității, primăvară funebră a eternității, dimensiunea eternității, eternitate fixă și imobilă, eternitatea formalului, eternitate în timp, eternitate dincolo de timp, eternitate de noapte, eternitate negativă, eternitate rea, irupția de eternitate, conștiința reflectată a eternității, experiență integrală a eternității, sentimentul eternității vieții, negația eternității etc. Intră în convergență cu alte concepte: *absolut, esență, viață*.*

Articolul de dicționar, din care am extras doar o mostră din ceea ce va constitui indexul sintagmatic al scrierilor cioraniene de tinerețe, e ca o carte poștală din care aflăm o destinație, avem trasate, chiar dacă sumar, câteva repere. Așa stau lucrurile și cu materialul captat în limitele unui articol de lucrare lexicografică. E o fotografie, o descripție a lui, un stop-cadru asupra a ceea ce înseamnă el în angrenajul unui limbaj. Și cum, adesea, la Cioran, cuvintele se-nfășoară în mantia unui adaos semantic, ca pentru a se camufla, ca pentru a face față unei situații neprevăzute, asistăm la o tendință de trecere de la abstract la concret și viceversa. De fapt, ușile rămân permanent deschise, prin textul cioranian circulă curenți de aer tare, filosofia sa e trăită. Se aseamănă, din acest punct de vedere, cu literatura lui Mircea Cărtărescu, pentru care autorul optzecist a fost aproape obligat să inventeze un termen, *teexistență*, apt să sugereze destinul și zbuciumul propriei scriituri. Îndoiala, negația, moartea se află înscrise în textura infinită a lumilor noastre livești, la fel cum, la celălalt pol, afirmația, bucuria, viața continuă să înalțe, în ființa umană, iluzia perfecțiunii. Cei doi poli pot fi oricând inversați, fără ca universul să-și anuleze, în chip flagrant, mecanismele de funcționare.

Dacă, într-un articol de dicționar, putem prefigura o rețea sintagmatică reprezentativă, bogată, în care nucleul semantic e deținut de lexemul investigat, vom obține un termen dominant al unei viziuni filosofice, cu raportare, întotdeauna, la conceptele fundamentale ale oricărei filosofii: *viață, moarte, Dumnezeu, ființă*. Această secțiune a sintagmelor nominale, anticipează etalarea contextelor propriu-zise, funcționează ca o succintă trecere în revistă a esențialului semantic. Astfel, prin ulterioara apropiere dintre aceste rețele sintagmatice reprezentative, se va crea un tablou al dinamicii conceptuale, de tip contrastiv, proprii eseisticii și

filosofiei cioraniene. Ne vor șoca unele asocieri. Vom căuta să aflăm posibile convergențe cu alte concepte, cu alte sintagme și expresii în care acestea „supraviețuiesc”. Această operațiune minuțioasă, de creare a unui arbore axat pe conceptele dominante, utilizate de filosof, va da seama despre profunzimea unui stil, a unui limbaj, despre capacitatea de a fi creativ, de a reinventa, în cele din urmă, profilul unei limbi.

Cioran se dovedește și un creator de limbaj. Dialectica sa este una a căutării sensurilor, conștient, la fel ca George Steiner, de dificultatea celui care scrie în a găsi formule combinatorii nemaîntâlnite, în stare a reconfigura semantica lumii, sintagme rare, care să traducă gândirea cât mai bine cu putință. Orice scriitor ar capitula în fața acestei constatări: „Casa sensurilor este întotdeauna mobilată deja (uneori creând senzația de sufocare) până la exces. Este o închisoare aparent infinită a potențialităților combinatorii, ale cărei elemente constitutive, conținut și mijloace executive sunt anterioare nouă”.⁶

*

„EXALTAREA UNUI NAUFRAGIAT”. Într-alt eseu, *Conștiința ca fatalitate*, Cioran explică modul în care vocabulele îndelung vehiculate, stoarse de vlagă, ajung să se trezească din amortiție, ajung să absoarbă în semantica lor, o lume dezlănțuită a contrariilor. O fluiditate în activarea unor sensuri noi. Este și cazul termenului *soartă*, pe care preferă să-l amintească, punându-l între ghilimele: „Nu bănuiam că voi ajunge să fac la fel, că, opoșindu-mă și eu în spatele acestei vocabule („soarta” – n.n.), aveam să leg de ea norocul și nenorocul, fericirea și nefericirea sub toate întruchipările lor; nu știam că, mai mult, aveam să mă agăț de Fatalitate cu exaltarea unui naufragiat și că aveam să-i adresez întâiul meu gând mai înainte de a mă arunca în scârba fiecărei zile”.⁷

Cioran numește această ancorare în spațiul provocator al antinomiilor, cu o sintagmă insolită, *exaltarea unui naufragiat*. Stilistica recuperată din textele sale de tinerețe s-ar supune legilor nescrise ale acestei exaltări ultimative. O exaltare hrănită, după cum au demonstrat-o exegeții săi, de-a lungul vremii, de incisivitatea celui care lucrează cu materia imponderabilă, greu de cuantificat, a gândirii și, prin extensie, a limbii. Acest teritoriu al *vagului nerost* îi permite să fie, în limitele aceleiași fraze, când de o claritate și o logică a exprimării imperturbabile, când de o superficialitate care pare să subsumeze întregul text deșertăciunii, vidului lingvistic. Sau, după cum menționează, într-un articol, Michael Finkenthal: „(...) chez Cioran, il n'y a pas de place pour une méthode bien définie ou pour une herméneutique qui se place dans un consensus interprétatif, car on ne peut pas attraper un *rôdeur du gouffre*. Le sophisme et la métaphysique s'entrecroisent, on se retrouve souvent cantonné dans une *doxa* où le scepticisme et le discours cynique se retrouvent, dans un texte à valeur épistémique difficile à saisir”.⁸

*

SISTEM & FLUIDITATE STILISTICĂ. Neastâmpărul, efervescența trăirii, gama impresionantă de nuanțe sufletești cu care umple golurile dintre cuvinte, se convertesc într-o scriitură densă, într-o gândire arborescentă. Deși cultivă fragmentul, în ciuda tuturor aparențelor, Cioran este un filosof/scriitor/eseist sistematic. Între fluxul și refluxul gândirii sale tentaculare se forjează un adevărat sistem. *Sistem* este, din acest punct de vedere, un termen cu care operează în textele investigate de noi, dar pe care nu-l ridică neapărat la rang de semantism dominant. Revenirile asupra a ceea ce a fost deja spus, reluările de tot felul, cu caracter adesea obsesiv, concură tot la impunerea unui ritm al unei gândiri, în esență, sistematice, în care straturile de adâncime sunt întrezărite permanent.

În *A fi liric*, din *Pe culmile disperării* (1934), Cioran se întreabă de ce nevoia de sistem(atizare): „De ce nu putem rămânea închiși în noi înșine? De ce umblăm după expresie și după formă, încercând să ne golim de conținuturi și să sistematizăm un proces haotic și rebel? N-ar fi mai fecundă o abandonare în fluiditatea noastră interioară, fără gândul unei obiectivări, sorbind doar cu o voluptate intimă toate fierberile și agitațiile lăuntrice?”⁹

Rostul acestei întrebări este tocmai acela de a nega ideea de sistem din chiar interiorul acestuia, din miezul său. Un paradox cu care ne-a obișnuit. „Unde apare paradoxul, moare sistemul și triumfă viața. Prin el își salvează onoarea rațiunea în fața iraționalului. Ce e tulbure în viață nu poate fi exprimat decât în blestem sau imn. Cine nu le poate mânui, mai are la îndemână o singură scăpare: paradoxul – surâs formal al iraționalului.”¹⁰

A scrie înseamnă a intra implicit într-o formă, într-o expresie, într-un stil, a te supune unor reguli ce vizează, la palierele cel mai ușor de reperat, fonetica, morfologia și sintaxa, dar și traseul semantic, deja postulat, al vocabulelor unei limbi. Sunt rigori de care nu poate să facă abstracție nici Cioran, nici Nietzsche, niciun alt filosof, oricât de fluidă ar fi gândirea ori frazarea lui, misterul filosofiei pe care, finalmente, într-o formă sau alta, o proclamă. *Sistem* e pus în relație cu noțiunile de *unitate* și *consecvență*, iar, la polul opus, cu cea de *amăgire*. Pe Nietzsche îl consideră, cu o sintagmă inedită, un „toboșar al amăgirilor”. „Față de *Pensées*, *Also sprach Zarathustra* este un *sistem* de amăgiri. Nietzsche trebuie strigat; strigat trebuie orice toboșar al amăgirilor.”¹¹

În *Conștiința ca fatalitate*, filosoful adaugă: „Fragmentul e modul meu natural de a mă exprima, de a fi. Sunt născut pentru fragment. În schimb, *sistemul* este robia, moartea mea spirituală. *Sistemul* e tiranie, sufocare, fundătură”.¹² E clar că Cioran repudia ideea de sistem. Totuși, cultivarea fragmentului, a eseului, a aforismului, nu-l împiedică să ajungă, chiar dacă nu își dorește acest fapt, la sistem și la o formă inedită de sistematizare, la coagularea materialului cu care lucrează în dimensiuni stilistice diferite, susceptibil de a fi reunite asemenea pieselor unui puzzle. E o respingere care se transformă în atracție refulată. De aici, și găsierea aceluși stil care face din el unul dintre cei mai abili mânători de spadă lingvistică, de armonii contextuale, iscate din sensurile inversate ale cuvintelor uzuale. Un estet, atât în română, cât, mai cu seamă, în franceză, limbă care-i conferă consacrarea. Sistemul de cugetare despre care vorbește, invocând alți filosofi, îl îmbată cu valorile sale. Cioran se mișcă în aria sistemică, paradoxală, a „esenței de vag nerost”. O materie fluidă, accesibilă doar celor care își permit să se hazardeze în zonele sensurilor noi, iscate din iureșul și din incandescența trăirii la limită.

În *Cartea amăgirilor*, Cioran conchide, ca pentru a demonstra că adevăratele resorturi semantice ale discursului filosofic, forța și, eventual, unitatea lui, se află în lumea fără de sfârșit a contradicțiilor:

„Într-o mare existență, *contradicția este o supremă unitate* (subl. n.). Reflexul Divinității în om este sesizabil în rezistența în antinomii. Suntem pe calea Dumnezeirii de câte ori în noi dialectica nu mai este un proces, de câte ori antinomiile se rotunjesc în bolta ființii noastre, imitând curba de azur a cerului, iar pe calea noastră (a celor căzuți iremediabil în timp), de câte ori trăim în orice proces ca o durere. Și trăim durerea ca o dialectică cu un singur termen. Durerea se afirmă; se neagă tot în durere și se îmbină în durere. Este ceva monoton în toată drama suferinții...”¹³

Nu se poate exprima la cote mai înalte, mai poetice, întregul mecanism de capturare a existenței între cei doi poli tutelari, *a fi* și *a nu fi*. Cioran neagă sistemul, dar, înainte de acest gest, îi aduce ofrande de stil. Căci întreaga noimă a lui *a fi* ar sucomba sub dialectica nimicului, sun grandoarea ei de mucava, dacă nu ar exista negația și afirmația, plusul și minusul, ca fața și reversul aceleiași modalități prin care încercăm, supuși ai spațio-temporalității, să ne definim ca ființe umane.

Note:

1. Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme* (București: Editura Academiei, 1978), 842.
2. Emil Cioran, *Opere*. 1. Ediție îngrijită de Marin Diaconu (București: Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, 2012), 142.
3. Daniela Gheltofan, *Antonimia. O abordare sistemică și extrasistemică* (Craiova: Editura Universitaria, 2014), 181-182.
4. Cioran, *Opere*. 1, 75.
5. Mircea Cărtărescu, *Orbitor. Aripa dreaptă* (București: Editura Humanitas, 2007), 408: "Texte în texte, texte scriind texte, formând, în cele din urmă, textura colosală a lumii noastre, căci existența și textul, fața și reversul, spațiul și timpul, creierul și sexul, trecutul și viitorul formează Minunea în care agonizăm, orbți de atâta frumusețe, și-al cărei nume ar putea fi Textistența".
6. George Steiner, *Gramaticile creației*, traducere din engleză de Adina Avramescu (București: Editura Humanitas, 2015), 160.
7. Emil Cioran, *Opere*. 2. Ediție îngrijită de Marin Diaconu (București: Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, 2012), 1239.
8. Michael Finkenthal, *Cioran entre le Vedānta et le nihilisme*, in ***, *Cioran, archives paradoxales, Nouvelles approches critiques* (Paris : Classiques Garnier, 2017), 17.
9. Cioran, *Opere*. 1, 5.
10. Ibid., 801.
11. Ibid., 334.
12. Cioran, *Opere*. 2, 1293.
13. Cioran, *Opere*. 1, 274.

Bibliography:

- Cărtărescu, Mircea, *Orbitor. Aripa dreaptă (Blinding. The right wing)*. București: Editura Humanitas, 2007.
- Cioran, Emil, *Opere*. 1. (*Works*) Edited by Marin Diaconu. București: Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, 2012.
- Cioran, Emil, *Opere*. 2. *Publicistică, manuscrise, corespondență (Works.2. Publicistics, manuscripts, correspondence)*. Edited by Marin Diaconu. București: Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, 2012.
- ***, *Cioran, archives paradoxales, Nouvelles approches critiques*. Tome III. Sous la direction d'Aurélien Demars et Mihaela-Gențiana Stănișor. Paris : Classiques Garnier, 2017.
- Gheltofan, Daniela, *Antonimia. O abordare sistemică și extrasistemică (Antonymy. A systemic and extra-systemic approach)*. Craiova: Editura Universitaria, 2014.
- Marcu, Florin, Maneca, Constant, *Dicționar de neologisme (Dictionary of neologisms)*. București: Editura Academiei, 1978.
- Steiner, George, *Gramaticile creației (The grammars of creation)*. English translation by Adina Avramescu. București: Editura Humanitas, 2015.